

ויקח יעקב אבן

חילוץ עצמות

נשאלתי על ידי הרב אברהם משה קצנלבוגן אם יש לי הסבר לביטוי "חילוץ עצמות" המופיע בתפילת רב שאנו נוהגים לומר בשבתות בהן מברכים את החודש. ברור שהכוונה אינה הנהוגה בלשון מורים להתעמלות – שיש לקום להתעמל!

נוסח בתפילה במלואה כפי שמופיע בסידור נוסח אשכנז:

יְהִי רְצוֹן מִלְּפָנֶיךָ ה' אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ שֶׁתְּחַדֵּשׁ עֲלֵינוּ אֶת הַחֹדֶשׁ הַזֶּה לְטוֹבָה וְלִבְרָכָה. וְתִתֵּן לָנוּ חַיִּים אַרוּכִים, חַיִּים שֶׁל שְׁלוֹם, חַיִּים שֶׁל טוֹבָה, חַיִּים שֶׁל בְּרָכָה, חַיִּים שֶׁל פְּרֻסָּה, חַיִּים שֶׁל חֲלוּץ עֲצָמוֹת, חַיִּים שְׂיֵשׁ בָּהֶם יְרֵאת שָׁמַיִם וְיְרֵאת חֹטָא, חַיִּים שְׂאִין בָּהֶם בּוֹשֶׁה וְיִכְלְמָה, חַיִּים שֶׁל עֶשֶׂר וְכַבוֹד, חַיִּים שֶׁתְּהֵא בְּנוֹ אֶהְבֵּת תּוֹרָה וְיִרְאֵת שָׁמַיִם, חַיִּים שְׂיִמְלֵא ה' מִשְׁאַלוֹת לְבָנוּ לְטוֹבָה. אָמֵן סְלָה:

תפילת רב

כאמור, תפילה זאת מבוססת על התפילה שהאמורא רב היה אומר לאחר תפילתו.

רב בתר צלותיה אמר הכי - יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתתן לנו חיים ארוכים, חיים של שלום, חיים של טובה, חיים של ברכה, חיים של פרנסה, חיים של חלוץ עצמות, חיים שיש בהם יראת חטא, חיים שאין בהם בושה וכלימה, חיים של עושר וכבוד, חיים שתהא בנו אהבת תורה ויראת שמים, חיים שתמלא לנו את כל משאלות לבנו לטובה. תלמוד בבלי, מסכת ברכות ט"ז:

באותה סוגיה ישנן תפילות שחכמים אחרים היו נוהגים לומר לאחר תפילותיהם שגם הן נכנסו לסידור התפילה, כגון :

רבי בתר צלותיה אמר הכי - יהי רצון מלפניך ה' אלהינו ואלהי אבותינו שתצילנו מעזי פנים ומעזות פנים, מאדם רע ומפגע רע, מיצר רע, מחבר רע, משכן רע, ומשטן המשחית, ומדין קשה, ומבעל דין קשה, בין שהוא בן ברית בין שאינו בן ברית.

רבא בתר צלותיה אמר הכי - אלהי עד שלא נוצרתי איני כדאי ועכשיו שנוצרתי כאלו לא נוצרתי. עפר אני בחיי קל וחומר במיתתי. הרי אני לפניך ככלי מלא בושה וכלימה. יהי רצון מלפניך ה' אלהי שלא אחטא עוד, ומה שחטאתי לפניך מרק ברחמיך הרבים, אבל לא ע"י יסורין וחלאים רעים.

מר בריה דרבנא כי הוה מסיים צלותיה אמר הכי - אלהי נצור לשוני מרע ושפתותי מדבר מרמה. ולמקללי נפשי תדום ונפשי כעפר לכל תהיה. פתח לבי בתורתך ובמצותיך תרדוף נפשי. ותצילני מפגע רע, מיצר הרע, ומאשה רעה, ומכל רעות המתרגשות לבא בעולם. וכל החושבים עלי רעה מהרה הפר עצתם וקלקל מחשבותם. יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך ה' צורי וגואלי.

בחלק מהסידורים מופיע בסוף תפילת רב הסיומת "בזכות תפילת רב" או אף "בזכות תפילת רבים", אבל הפוסקים מעירים שאין לומר סיומת זאת. אפשר לעקוב אחרי מקור השיבוש. הכנסת תפילת רב לברכת החודש היתה מאוחרת – רק דור לפני עידן הדפוס. בכתבי יד הראשונים שכללו את התפילה הופיע הסבר למקור התפילה בלשון "ברכות תפילת רב", כלומר שהפיסקה לקוחה מתפילת רב במסכת ברכות. אבל המביא לדפוס לא הבין כראוי את ההערה, וקרא "בזכות" במקום "ברכות", וכך הכניס "בזכות תפילת רב" לסידור שהוציא. חברו המאוחר יותר שלא הצליח להבין את הנדפס תיקן "רב" ל"רבים".

חילוף עצמות בתלמוד

במסכת ברכות רש"י ורוב הראשונים אינם מסבירים את הביטוי "חילוף עצמות". הרב עדין שטיינזלץ בביאורו לתלמוד אומר :

כלומר חיים שתהיה בהם אפשרות לנוע ממקום למקום ולא להיות כבולים למקום אחד בלבד.
ביאור הרב אבן-ישראל (שטיינזלץ) למסכת ברכות

הסבר זה מתאים ביותר לאמורא רב, שאנו יודעים עליו שנסע מבבל לארץ ישראל וחזרה כמה פעמים. לא מצאתי הסבר זה במקורות אחרים.

המהרש"א אומר את הדברים הבאים :

חיים של חילוץ עצמות וכ"ו על שם הכתוב "ועצמותיך יחליץ", ואמרי ביבמות ק"ב: זו מעולה שבברכות ומפרש לה דהיינו זרוזי גרמי וק"ל. מהרש"א מסכת ברכות

המהרש"א מפנה אותנו כאן לשני מקורות לביטוי. אחד מספר ישעיהו :

וְנַחֲדָה ה' תְּמִיד וְהַשְׁבִּיעַ בְּצַחְצָחוֹת נִפְשָׁדָה וְעֲצַמֹתַיִךְ יַחְלִיץ, וְהֵייתָ כְּגֹן רָוָה וְכַמוֹצָא מִים אֲשֶׁר לֹא יִכָּזְבוּ מִיָּמָיו. ישעיהו נ"ח י"א

נחקור את מקור זה בסעיף הבא. השני הינו ממסכת יבמות :

אמר ליה רב כהנא לשמואל: ממאי דהאי "וחלצה נעלו מעל רגלו" מישלף הוא? דכתיב "וחלצו את האבנים אשר בהן הנגע". ואימא זרוזי הוא, דכתיב "החלצו מאתכם אנשים לצבא"? התם נמי: שלופי מביתא לקרבא. והכתיב "יחלץ עני בעניו"? בשכר עניו יחלצו מדינה של גיהנם. אלא הא דכתיב "חונה מלאך ה' סביב ליראיו ויחלצם"? בשכר יראיו יחלצם מדינה של גיהנם. אלא הא דכתיב "ועצמותיך יחליץ" ואמר רבי אלעזר: זו מעולה שבברכות, ואמר רבא: זרוזי גרמי! אין, משמע הכי ומשמע הכי. יבמות ק"ב:

החכמים מתעכבים כאן במשמעות המלה **חלצה** במצוות חליצה. ההבנה הפשוטה הינה **שלחלוץ** נעל משמעו **לשלוף** את הנעל, דהיינו להוציא אותו, כפי שאפשר להבין מתוך הפסוק "וחילצו את האבנים" מבית הנגוע בצרעת הבית (שם ברור **ששלפו** את האבנים מהקירות הבית).

כדי להיות בטוחים שזאת אכן המשמעות, שואלים אם לא ייתכן **שלחלוץ** משמעו דווקא להיפך, לחזק את הנעל על הרגל! הצדקה ראשונה לפירוש תמוה זה נובעת מהבנת הפסוק "היחלצו מאתכם אנשים לצבא" כדרישה **לחזק** אנשים כדי שילכו לצבא. דוחים פירוש זה ע"י הסבר הפסוק כהוראה **לשלוף** אנשים מהבית כדי שילכו לצבא.

ממשיכים להקשות מתוך הפסוק מאיוב "יחלץ עני בעניו" שאפשר להבין **יחזק** עני בעניו, כי אם הכוונה היתה להוציא את העני מעניו, היה צריך לומר מעניו ולא בעניו! משיבים שיש להבין את הפסוק שבזכות סבלו העני יצא מעונש. וכך עדיין אפשר להבין לחלוץ במובן להוציא ולא לחזק.

ממשיכים להקשות מהפסוק מתהילים "חונה מלאך ה' סביב ליראיו ויחלצם" שמשמעו עשויה להיות שהמלאך מחזק את יראי ה'. וגם כאן משיבים שהמלאך דווקא מוציא את יראי ה' מעונש.

ועכשיו מגיעים לפסוק מישעיהו "ועצמותיך יחליץ". מצטטים את ר' אלעזר שאמר על פסוק זה "זו מעולה בברכות". רבא הבין מדבריו שכוונת הפסוק **לחזיק** עצמותיו של מי שמתנהג כפי שישעיהו דורש (פותח חרצובות רשע, שולח רצוצים חופשיים, פורס לרעב לחמו, ומביא עניים מרודים הביתה, וכו'). לטענה זאת כבר לא מוצאים הפרכה ומוזדים שמשמעו של לחלוץ עשוי להיות לשלוף או לחזק, תלוי בהקשר. בהמשך מוכיחים שבנושא החליצה המשמעות הינה לשלוף, כפי שנהוג להבין.

אם כן, ראינו שלשורש **חלץ** יש שני מובנים שונים, **להוציא או לחזק**.

חילוץ עצמות בישעיהו

גם על הפסוק בישעיהו

וְנָחַדְהָ ה' תְּמִיד וְהִשְׁבִּיעַ בְּצַחְצְחוֹת נַפְשָׁךְ וְעֲצַמְתֶּיךָ יַחְלִיץ, וְהֵייתָ
כְּגַן רִוְחָה וְכִמּוֹצָא מִיָּם אֲשֶׁר לֹא יִכָּזְבוּ מִיָּמֶיךָ. ישעיהו נ"ח י"א

מחולקים המפרשים. יש מפרשים הבוחרים באפשרות השניה מהתלמוד ומבינים את הביטוי כדומה "לחזק עצמותיך".

ועצמותיך יחליץ יבריא ויחזיק את עצמותיך וזכר את העצמות
לפי שהם מוסדי הגוף. מצודת דוד שם

רש"י ומספר מפרשים אחרים מביאים את הפסוק "היחלצו מאתכם אנשים
לצבא" שגם אותו ראינו לעיל.

יחליץ יזיין כמו חלוצי צבא. רש"י שם

יחליץ יזיין כמו חלוצי צבא ור"ל יבריא ויחזיק. מצודת ציון שם

לתרגום יונתן פרשנות מדרשית :

וגופך ייחי בחיי עלמא תרגום יונתן

המלבי"ם משלב את פירוש רש"י עם התייחסות למילה "צחצחות" (שחלק מהפרשנים מסבירים שמשמעו צחיח או יבש).

ועצמותיך יחליץ ויזיין בשיקוי וכח עד כי תהיה כגן רוה אשר הליחות השרשי ממלא את כל הצומח בו, כן עצמותיך מלאו עלומים, וההצלחה הנפשית תדמה כמוצא מים אשר ממנו ישאבו מים בששון כן תפיץ חכמתך לרבים. מלבי"ם שם

אבן עזרא מגדיל את מספר המשמעויות של **חליץ** משתיים לשלוש.

ועצמותיך יחליץ יש אומר כמו לדשן בלי חבר. ואחרים אמרו יחזק כמו חלוצי צבא. ויש אומרים שיחליץ כמו יחלוץ כאשר מצאנו: ישליח ישלח, ישמיח ישמח. וזהי הנכון כי הנה הוא כמו שומר כל עצמותי והנה יחלצם משבר. אבן עזרא

בנוסף לשתי המשמעויות מהתלמוד, הוא מביא כפירוש ראשון "לדשן" כמילה יחידאית. הוא נדחק להסביר כך שוב כדי להסביר את הקשר ל"צחצחות", כלומר יובש.

הרד"ק מגדיל את מספר המשמעויות האפשרויות לארבע. מצאתי שלוש גרסאות שונות של פירוש הרד"ק כאן. הקצר ביותר מסתפק בציטוט ארבע המשמעויות.

יחליץ בארבע לשונות נשתמשו בלשון הזה: ישלוף, ישזיב, יזון, יניח. ופה פירושו יניח. רד"ק שם

והארוך ביותר מספק תימוכין לכל משמעות.

ועצמותיך יחליץ ידשן. על דרך ושמועה טובה תדשן עצם (משלי ט"ו ל') וזכר העצמות כפי שהם מיסודות הגוף. וכענין זה אמרו רבותינו ז"ל (משנה עירובין פרק ג' משנה ט') - העובר לפני התיבה ביום טוב של ראש השנה אומר "החליצנו ה' אלהינו" כלומר השביענו ודשננו במצוותיך. או פירושו הניחנו כי כן פירשוהו לשון מנחה. יאמרו כי בארבע לשונות נשתמשו בלשון הזה: ישלף ישזיב, יזון, יניח. ישלף כמו "וחלצה נעלו". ישזיב כמו "חלצני ה'" יזון כמו "חלוצים תעברו". יניח כמו "ועצמותיך יחליץ". רד"ק שם

וארכתך מהרה תצמח

ברצוני להציע פירוש חדש לביטוי "חילוץ עצמות", פירוש המבוסס דווקא על הפירוש הראשון לשורש חלץ בתלמוד – לשלוף או להוציא.

נתחיל בהסתכלות על הפסוקים לפני הפסוק בישעיהו שראינו לעיל.

אִזּ יִבְקַע כְּשַׁחַר אוֹרֶךְ וְאַרְכָּתְךָ מִהֲרָה תִצְמַח וְהַלֵּךְ לְפָנֶיךָ צְדָקָה
כְּבוֹד יְהוָה יֵאֱסָף: אִזּ תִקְרָא וַיהוָה יַעֲנֶה תִשׁוּעַ וַיֹּאמֶר הֲנִי אִם
תִּסָּר מִתּוֹכְךָ מוֹטָה שְׁלַח אֶצְבַּע וַדְּבַר אֲנִי: וְתִפֶּק לְרַעֲב נִפְשֶׁךָ וְנִפְשׁ
נַעֲנֶה תִשְׁבִּיעַ וְזָרַח בְּחֹשֶׁךְ אוֹרֶךְ וְאַפְלָתְךָ כַּצְּהָרִים: וְנִחַד יְהוָה
תְּמִיד וְהִשְׁבִּיעַ בְּצַחְצְחוֹת נִפְשֶׁךָ וְעֲצַמְתֶּיךָ יַחְלִיץ וְהֵייתָ כְּגֹן רָוָה
וְכַמוֹצָא מִים אֲשֶׁר לֹא יִכָּזְבוּ מִימֵיו: ישעיהו נ"ח ח"א

הברכה הראשונה היא כללית – "יבקע כשחר אורך" אבל השנייה פרטנית – ארוכה, כלומר בריאות. ברכה זאת מופיעה גם בברכת רב בצורת "חיים ארוכים", כלומר חיים של בריאות. הברכה הראשונה חוזרת שוב בלבוש "זרח בחשך אורך" ובעצם כל שאר הברכות הינן כלליות כגון תשובה מאת ה' לקריאתו, חוץ מברכה גשמית אחת "ועצמותיך יחליץ". מניתוח ההקבלות מסתבר שמשמעות הביטוי קשורה לבריאות טובה.

ומה הקשר בין חילוץ עצמות לבריאות? חלק מהפרשנים מפרשים את המילה צחצחות כמאכלים צחים וטובים. אם כן הברכה מתחילה עם האכלת הצדיק במאכלים טובים ומתוקים.

בכמה מקומות בתנ"ך אנו מוצאים את הדימוי שעורו של החולה או המסכן נדבק לעצמותיו.

מְקוֹל אֲנַחְתִּי דְבָקָה עֲצָמֵי לְבָשָׁרִי. בתהילים ק"ב ו'
בְּעוֹרֵי וּבְבָשָׂרִי דְבָקָה עֲצָמֵי וְאֶתְמַלְטָה בְּעוֹר שְׁנִי. איוב י"ט כ'

וכן הקשר ההפוך בין בריאות לבין השמנה נמצא בכתובים:

וְהִנֵּה מִן הַיָּאֵר עֵלֶת שֶׁבַע פְּרוֹת יְפוֹת מִרְאֶה וּבְרִיאַת בָּשָׂר
בראשית מ"א ב'

ותרגומו "ופטימן בשר", וכן הפרות המנוגדות מתוארות "דקות בשר".

וַיִּקְרַב אֶת הַמִּנְחָה לְעֶגְלוֹן מִלֶּךְדָּ מוֹאָב וְעֶגְלוֹן אִישׁ בְּרִיא מְאֹד.
שופטים ג' י"ז

ובהמשך מתואר בפרוטרוט כמה שמן היה עגלון.

ואם כן, כוונת הברכה היא אחרי שה' משביע את נפשו של ההולך בדרך הישרה במאכלים טובים, עצמותיו משתחררות מעורו והוא מבריא.

והאם מצאנו את המילה להחליץ מהקשר של אכילה? בברכת המזון של שבת אנו מוצאים:

רְצֵה וְהַחֲלִיצֵנוּ ה' אֱלֹהֵינוּ בְּמִצְוֹתֶיךָ ברכת המזון

הכוונה כאן זהה להצעתי לעיל - אנו מודים על המזון אשר אכלנו ושבענו ממנו, ומתפללים לבעל הישועות לחילוץ עצמותינו באמצעותו.

נחזור לתפילת רב. בתפילה זאת "חיים של חילוץ עצמות" הם דומים ל"חיים ארוכים" כלומר חיים של בריאות, אבל הביטוי השני מדגיש את התזונה הטובה המביאה את הבריאות.